

REPREZENTAREA FAMILIEI PE MONUMENTELE FUNERARE DIN DACIA ROMANĂ

În Dacia, ca și în întreg Imperiul Roman, baza societății o constituia familia. În contextul în care semnalăm această dimensiune putem avea în vedere familia ca și uniune a două persoane, în sens restrâns, ce dau naștere urmașilor, dar și un neam, în sens extins, care este parte integrantă a unei societăți, precum spunea și Cicero – „*Prima societas in ipso coniugio est, proxima in liberis, deinde una domus communia, id autem est principium urbis et quasi seminarium rei publicae*” (Cicero, 1, 54), adică – căsătoria, familia și casa stau la originea Cetății, fiind ca o pepinieră a Republicii. Acest lucru nu era doar o afirmație somptuoasă expusă în timpul unui discurs, ci era o realitate. Ideea de familie și însăși instituția căsătoriei avea o mare importanță pentru romani, de aceea în concepția lor căsătoria era o uniune încheiată pentru întreaga, viață între un bărbat și o femeie, ce era susținută de *affectio maritalis* (Stănescu 2003, 124). Astfel stăteau lucrurile și în provincia romană Dacia, aceasta adoptând în *grosso modo* modul de gândire și de viață roman.

Texte scrise care să se refere la familia în Dacia nu avem, în schimb există monumente figurative ce pot să ne „vorbească” despre aceasta. În Dacia astfel de monumente sunt stelele cu reprezentarea defunctului și familiei acestuia, care constituie un grup important din întreg numărul de stele din Dacia. Acest fapt lasă să se înțeleagă un lucru important, și anume că familia pentru locuitorul din Dacia era importantă, la fel ca și imaginea unui familist convins, în special pentru un bărbat.

Deseori realitatea de pe reprezentare nu corespunde cu cea din inscripție. Faptul că un monument funerar este dedicat doar unei persoane, în timp ce pe acesta este reprezentată întreaga familie poate fi interpretată diferit. Ideea de a rămâne în memoria posterității în calitate de *pater familias*, și de *mater* era o urmare a influenței curentului stoic, care impunea celor doi parteneri ce încheiau o căsătorie să conștientizeze rolul pe care îl aveau în societate (Grimal 2000, 271). Concept filosofic care a avut influență asupra populației promovând în rândurile femeilor tendința spre castitate, inocență, pietate, epitete atribuite soțiilor de către soți (Stănescu 2006, 613), acestea educându-și copii prin aceste valori. Bineînțeles că acest concept a pătruns și în Dacia, deoarece a fi fondatorul și membrul unei familii era o onoare. Să nu apară în acest context o întrebare ce comportă un

caracter retoric, de ce persoane care provin din familii importante sunt reprezentate singure pe stele. Tocmai de aici vine și răspunsul, această familie din care făceau ei parte le dădea siguranța zilei de mâine și că desigur în cazul decesului, vor beneficia de un monument funerar. Apartenența la această uniune socială este exprimată prin alte mijloace și anume prin inscripție, care conține numele și explicit calitatea decedatului, precum ar fi exemplul Corneliiei Faustina (IDR III/2, 403) soția duumvirului Caius Spedius Clemens sau a Aeliei Asimina (IDR III/3, 158), soția lui Marcus Antonius Viator. Bineînțeles că în astfel de cazuri este vorba despre niște familii cu tradiții și desigur venituri substanțiale, care vor putea să acopere cheltuieli pentru executarea mai multor monumente.

În situația când veniturile unei familii erau mai modeste se confecționa un monument care să-i redea pe toți membrii acesteia. Dar și în acest caz se ridică o serie de probleme și discuții, în primul rând legate de prefabricarea monumentului, care este achiziționat de un individ sau altul chiar dacă el exprimă realitatea sau nu. Astfel de caz ar fi stela lui Aurelius Valerius și a Aureliei Banea (IDR III/3, 437), reprezentați împreună cu un copil. Faptul că în inscripție apar doar ei și nimic nu se pomenește despre copil poate iarăși fi interpretat în diverse moduri. Cel mai plauzibil ar fi totuși că eroii ar fi vrut să rămână în memoria posterității ca o familie, adică nu doar un cuplu, dar să arate că au și urmași, pe de altă parte nu se poate ști sigur, chiar dacă din inscripție nu se subînțelege, că aceștia nu aveau sau nu ar fi avut un copil. Ne dăm seama că în alegerea unui monument erau luați în considerare mai mulți factori, printre care, cu o importanță primordială, costul acestuia, dar și reprezentarea însăși. În situația în care relația dintre inscripție și reprezentare este ambiguă și deseori apar semne de întrebare în ceea ce privește concordanța acestora, important este faptul că se dorea reprezentarea unei familii, reprezentarea urmașilor.

Imaginile copiilor artistic nu se deosebesc de cele ale maturilor. Neputința artizanilor și neîndemânarea lor de a individualiza portrete se distinge ușor, spre exemplu am putea aminti stela de la Tibiscum care reprezintă doi bărbați. Portretele acestora sunt executate în același mod: fața rotundă, părul creț, amândoi cu mustață, ce poate fi mai puțin probabil ca tatăl și fiul să aibă același chip. Totuși până la urmă importantă este tendința de a reprezenta copiii, aceștia fiind un simbol al familiei procreatoare. Aceștia sunt redați de obicei în registrul inferior al imaginii, așezați în fața părinților. Asemenea aranjamente ale figurilor există în reprezentări atât pe stele, cât și pe medalioane și altare.

O astfel de stelă este cea a lui Iulius Secundus (IDR III/3, 263), descoperită la Orăștioara de Sus. Ea reprezintă doi adulți și un copil, al cărui sex nu poate fi determinat și care este plasat în fața tatălui, chiar dacă în inscripție nu se pomenește nimic despre femeie și copil (Stănescu 2003a, 117). Decedatul a fost un militar, care probabil a trăit în concubinată cu femeia și a avut un copil, probabil moștenitorul, care a comandat și monumentul, după dorința primului a vrut să fie reprezentată de fapt familia acestuia, chiar dacă ea nu se încadra în termenii legali ai vremii. Dacă într-adevăr astfel au stat lucrurile și intenționat s-a plasat copilul

în fața tatălui, atunci nu vedem altceva decât afecțiunea și legătura acestuia cu cel mic. Dar până la urmă nu putem ști sigur care au fost adevăratele motive, pentru că în alte cazuri când apare doar un copil acesta este situat în centru. Un astfel de exemplu ar fi stela cu medalion funerar descoperită la Micia (Floca 1937-1940, 342), în reprezentarea căreia unicul copil este plasat în registrul inferior în centru. O reprezentare similară este pe o stelă descoperită în castrul de la Brâncovești (Protase, Zriny 1975, 61); o alta provine de la Napoca (Țeposu-Marinescu 1982, 139), reprezentări în cadrul cărora unicul copil este plasat la mijloc în fața părinților, îmbrăcat fiind cu veșminte asemănătoare cu cele ale lor. Aceste monumente, dar și altele, se remarcă printr-o execuție artistică mai deosebită, demonstrând existența unui lapidar bine pregătit în zonă.

Altă stelă ce reprezintă familia este cea a lui Antonius Valentinus (IDR III/3, 162), unde apar doi copii, plasați simetric în fața părinților. Starea de păstrare precară și executarea rudimentară nu permite să se aprecieze sexul copiilor și să dăm prea multe detalii, doar că după textul inscripției, care spune că Antonius pune epitaf mamei și surorii sale, distingem o neconcordanță între acestea două. Desigur că și în acest caz am putea face anumite presupuneri, precum că cel care a comandat monumentul a vrut să arate că toți împreună, poate cu ceva timp în urmă, au fost o familie completă, cu prezența ambilor părinți, copiii din imagine fiind Antonius și sora sa. Un astfel de aranjament – doi părinți, doi copii – mai întâlnim pe stela lui Publius Aelius Aelianus (IDR III/3, 157). Din inscripție rezultă că acesta a avut doar un băiat – Publius Aelius Ianuarius. În cazul în care acesta poate și-a mai dorit un copil nu credem că ar fi comandat să fie reprezentat, sau poate al doilea copil era doar al soției, rezultat dintr-o căsătorie anterioară. Până la urmă se pare că acest monument este unul din categoria celor prefabricate.

În cazul stelelor funerare, când imaginile sunt însoțite de inscripție putem da unele interpretări mai complexe, spre deosebire de cele din medalioane, când inscripția nu există. Și fără inscripție astfel de monumente sunt indispensabile studiului despre familia din Dacia. Medalion cu un astfel de aranjament este cel descoperit la Pătrânjeni, jud. Cluj, în nișa căruia sunt reprezentați doi adulți și un copil (Florescu 1930, 123), reprezentat în centru cu dimensiuni reduse și care pare a se pierde în partea inferioară a imaginii, acesta fiind unul din puținele cazuri când figura copilului pare ne semnificativă, precum ar fi și pe o stelă descoperită la Roșia Montana (Țeposu-Marinescu 1982, 134). La fel trei persoane sunt reprezentate pe un medalion funerar descoperit la Micia (Floca 1939-1940, 341). Copilul este situat în centru, are o vestimentație asemănătoare cu cea a adulților, poartă părul scurt cu o tunsoare identică cu cea a personajului masculin, ceea ce ne determină să-l considerăm băiat. Un caz interesant și unic, când apare un băiat, este acela a medalionului din Apulum, care reprezintă două persoane (Florescu 1930, 126). Este vorba de un bărbat în fața căruia este un copilul, ce pare a fi băiat, imagine ce nu mai apare în Dacia pe nici un alt fel de monument funerar. Iarăși intrăm pe domeniul supozițiilor, spunând că poate tatăl și-a crescut singur progenitura, mama fiind moartă, sau a vrut doar să arate că este un tată iubitor și grijuliu care se mândrește cu urmașul său. Apare doar tatăl cu urmașul său pe

o stelă funerară descoperită la Gherla (Wollmann, Ardevan 2006, 669), doar că aceasta este fragmentară, iar o posibilă reîntregire a ei duce la ideea că în partea dreaptă a acestuia ar mai fi existat una sau două persoane, stela în discuție integrându-se printre monumentele tipice familiale, precum ar fi și cazul unui fragment de stelă de la Apulum (Țeposu-Marinescu 1982, 122).

Un medalion ce prezintă interes în cadrul discuției noastre este un exemplar provenind de la Sarmisegetusa ce se află în muzeul din Deva (Alicu, Pop, Wollmann 1979, 505). În „tablou” apare o familie compusă din doi adulți și doi copii, dispuși în fața părinților. Interesant este faptul că bărbatul ține în mâna stângă un volumen, iar copilul din partea dreaptă un obiect alungit având forma unui stil; și celelalte două persoane au ceva în mână, doar că starea de conservare a monumentului nu permite o apreciere sigură în acest sens. În acest caz s-a urmărit reprezentarea unei familii de intelectuali, fapt argumentat de însemnele caracteristice acestei pături sociale – volumenul, stilul.

Chiar dacă medalionul ar părea un monument în care s-ar încadra un număr mic de persoane, avem cazuri de reprezentări cu mai mult de trei persoane. Un astfel de exemplu este cel de la Ampelum, în nișa căruia apar doi adulți și trei copii ce poartă părul scurt, îmbrăcați în cămăși largi, care după fizionomii par a fi băieți (Florescu 1930, 123). Aceștia sunt aranjați în felul următor: „doi dintre ei imediat în fața părinților, iar al treilea la mijloc un pic mai în față. Nu cinci, ci chiar șase persoane sunt reprezentate pe un medalion ce se păstrează în muzeul din Deva” (Alicu, Pop, Wollmann 1979, 504): trei persoane adulte în registrul superior, doi bărbați, la dreapta și o femeie – la stânga, în fața fiecăruia este câte un copil; greu de determinat alte amănunte. Ambele personaje masculine poartă barbă, poate că unul dintre ei este un bunic al copiilor, caz în care am avea reprezentarea unei familii pe trei generații. Și mai multe persoane sunt reprezentate pe un medalion de la Porolissum (Țeposu-Marinescu 1982, 194), care reprezintă o familie compusă din opt persoane, părinții și șase copiii. Imediat în fața părinților sunt plasați trei fete și un băiat, iar în fața acestora se pare un băiat și o fată. Probabil că în acest caz artistul, chiar dacă s-a ghidat după vreun model oarecare, până la urmă a vrut să reprezinte situația reală, insistând să încadreze într-un medalion funerar întreaga familie.

Un alt medalion cu șase persoane este și cel de la Apoldul Mare (Florescu 1930, 124), ce are o execuție destul de îngrijită. În registrul superior sunt părinții în fața cărora stau patru copii, două fete în mijloc și doi băieți pe exterior. Este interesantă poziționarea copiilor. Probabil lapicidul a vrut să arate că fetele fiind niște firi mai sensibile trebuie să fie protejate, de aceea le-a plasat în centru. Un alt medalion la fel care prezintă interes în acest caz este cel de la Alburnus Maior (Milea 1971, 437), personajele sunt prezentate în felul următor, părinții în registrul superior, iar în fața lor sunt doi copii. Interesantă este poziționarea subiecților și din acest tablou – fata în fața tatălui, iar băiatul în fața mamei. Toate personajele au aproximativ aceeași îmbrăcăminte și coafurile seamănă între ele, a fetei cu cea a mamei, doar că fata are un coc pe creștet și respectiv a băiatului cu cea a tată-

lui, ambii au părul ondulat, foarte bogat, tuns scurt. Ne-am întreba în acest caz de ce artistul a ales un astfel de aranjament al familiei, poate să arate cui și care copil îi era mai drag, bineînțeles că așa o categorisire ar fi nepotrivită, oricare din părinte iubind la fel pe fiecare copil, dar o astfel de întrebare se impune, oricum. Sau poate a vrut să arate faptul că mamele sunt mai atașate uneori de băieți, iar tații de fete? Aceste semne de întrebare vor rămânea și nu credem că enigma va fi rezolvată vreodată, dacă e să nu fie totuși o întâmplare.

Nu credem să fi fost o regulă pentru aranjarea persoanelor într-un „tablou”, deoarece în cazul unei stele cu medalion, execuția impecabilă a căreia vorbește clar că a fost executată de un lapidar profesionist, de la Apulum (Florescu 1930, 103), unde distingem foarte bine fizionomiile celor din portret, se vede clar că fetița este aranjată în fața mamei, iar băiatul în fața tatălui, chiar și coafurile și vestimentația tind să fie o imitație a maturilor.

În general, atunci când pe monumentele funerare sunt reprezentate trei sau patru persoane, îl luăm în considerare și cel cu șase de la Apoldul Mare, copiii stau în fața părinților aranjați simetric, ceea ce ar vrea să demonstreze tutela părinților și sentimentul de protecție a acestora față de cei mici. De asemenea nu trebuie să excludem faptul că atunci când s-a făcut comanda pentru aceste monumente, poate că părinții au vrut să-și arate copiii, să-i scoată în evidență și să arate trecătorului urmașii lor, la fel și faptul că sunt o familie, deoarece copiii nu sunt redați undeva în spate și cu dimensiuni mai mici ca ceva fără semnificație.

Dacă e să ne referim la dimensiuni, bineînțeles că copiii sunt, de obicei redați mai mici, asta probabil că vrea să arate și vârsta acestora, în principiu până la majorat. Când am zis dimensiuni mai mici să nu înțelegem că în cazul unui alt medalion de la Apoldul Mare (Florescu 1930, 125), care reprezintă șase persoane, cea dintre ele cu dimensiuni foarte mici este mai puțin importantă pentru părinți. Ba din contra, în acest caz este vorba de un bebeluș, pe care părinții l-au vrut a fi reprezentat chiar între ei, astfel vrând să arate că acesta are mai multă nevoie de atenție și îngrijire decât ceilalți care sunt de o vârstă mai mare. Ceilalți trei copii sunt dispuși în fața adulților, o față între doi băieți. Iarăși avem o situație în care fata este situată în mijloc, probabil această poziționare tinde să demonstreze grija fraților față de soră. Bineînțeles nu se poate exclude ipoteza că artistul a vrut poate doar o poziționare simetrică a personajelor.

O situație similară este în cazul unei stele descoperite la Alburnus Maior și care se află în muzeul din Turda (Milea 1971, 435). Asemănarea dintre prezenta lucrare și precedentă este situarea unui copil între părinți iar a celorlalți în față. Este vorba de un băiat de vârstă mai mare, poate adolescent, situat între părinți, dar totuși nu ca și în cazul bebelușului ci un pic în spate, iar alți doi copii o față și un băiat în față. Băiatul din spate pare a fi de vârstă mai mare, acesta oare să fi fost motivul care a determinat redarea lui un pic mai în spate. Probabil că da, acesta îmbrăcase deja toga virilă și acum putea să fie plasat în rând cu adulții, chiar și îmbrăcăminte la făcând aluzie la acest lucru. Ca și în cazul medalionului descoperit tot la Alburnus Maior (tată – față, mamă – băiat), fetița este plasată în fața

tatălui, iar băiatul în fața mamei. Alte asemănări nu se pot distinge între cele două lucrări ca să poată fi atribuite aceluiași autor, de aceea am considera că aranjarea personajelor a fost făcută după dorința comanditarilor.

Pe o stelă funerară de la Micia sunt redați copii ce au vârstă mai mare, lucru determinat cu ajutorul inscripției care s-a păstrat. Aceasta este un epitaf pus de către mamă, copiilor și soțului, soțul a trăit 50 de ani, fiul mai mare 20, al doilea băiat 19 și fetița 18 (IDR III/3, 166). Concordând inscripția cu imaginea putem să concretizăm că în spate sunt reprezentați părinții cu băiatul mai mare, iar în față băiatul mai mic împreună cu sora lor. Astfel de cazuri, când corespunde textul inscripției cu ceea ce este reprezentat pe imagine, sunt destul de rare în Dacia.

Chiar dacă fiecare monument se individualizează și în execuția lui vedem mâna unui anume artist, am spune că existau niște stereotipuri, niște modele de care se ghidau lapidarii. Astfel distingem imaginea cea mai des întâlnită cu părinții în spate și de obicei un copil, sau doi în față. În afară de monumentele despre care am vorbit ar trebui să amintim încă câteva. Printre acestea ar fi stela descoperită la Cristești (Țeposu-Marinescu 1982, 116), Târnava (Țeposu-Marinescu 1982, 117), alta ce se află în muzeul din Deva (Florescu 1930, 94), care reprezintă doi părinți cu un copil în fața lor. În aceeași categorie se încadrează și câteva altare: partea superioară a unui altar cu cornișă, descoperit la Apulum (Florescu 1930, 111), are reprezentat părinții și în fața lor doi copii. Starea de conservare este precară, dar totuși se definește coafura doamnei cu coc pe creștet și se pare că în aceeași manieră este coafat și copilul din fața ei, acesta fiind o fată, celălalt plasat în fața bărbatului ar avea și el o coafură asemănătoare, deci e un băiat. În acest caz avem o situație analogă cu stela de la Apulum, în care fata este în fața mamei, iar băiatul în fața tatălui. Chiar dacă alte elemente comune între aceste două monumente nu se observă, diferite fiind și coafurile, și îmbrăcămintea personajelor s-a ales de către artizani același mod de a plasa persoanele, spre deosebire de cei de la Alburnus Maior care aranjau invers copiii, fapt ce se poate datora unei mode sau dorinței comanditarilor. La fel doi copii aranjați în fața părinților sunt reprezentați pe un altar cu toate patru laturi decorate în relief, descoperit la Sarmizegetusa (Țeposu-Marinescu 1982, 173), sexul cărora nu poate fi determinat. Un alt altar pe o latură a căruia este reprezentată o scenă de familie este cel descoperit la Ampelum și se păstrează în muzeul din Cluj (Florescu 1930, 111-112). Chiar dacă figurile personajelor sunt greu de distins ne putem da seama că în fața părinților la centru a fost cioplit bustul unui copil. Imaginile de pe altare după cum am văzut se încadrează în general în șablonul clasic – părinții în spate și copiii în fața acestora.

Imagini mai diverse în privința scenelor familiale conțin stelele și medalioanele. Chiar dacă existau stereotipuri de imagini care circulau în provincie prin intermediul acelor caiete model de care se ghidau lapidarii, uneori aceștia improvizau, introducând noi elemente. Distingem o altfel de reprezentare a familiei pe o stelă cu inscripție descoperită la Potaissa (Pop, Jude 1972, 7-8), care reprezintă scena banchetului funebru în care apare și un copil, reprezentat lângă defunct, în centrul imaginii, iar în stânga monumentului se află o femeie. Din inscripția, care s-a

păstrat fragmentar, s-ar putea întregi totuși cuvântul *filia*, care se referă probabil la copilul reprezentat. Probabil că autorul a vrut să combine imaginea familiei cu banchetul funerar. O situație similară este redat pe fragmentul unei stele ce se află în muzeul din Cluj (Florescu 1930, 87), copilul este plasat în mijloc, chiar între părinți și ține în mână un obiect în formă de ulcior.

Copilul, mai apare reprezentat pe câteva monumente ce nu se încadrează neapărat în tabloul familial, dar ținem să le amintim totuși, ele conținând elementul esențial al familiei – copilul. Printre acestea destingem o placă de marmoră descoperită la Porolissum (Gudea 1997, 73). Plăcuța reprezintă scena cavalerilor danubieni dispusă în două registre; în cel inferior în centru se distinge o figură feminină ce ține un copil în brațe, caz unic și interesant de reprezentare a copilului în Dacia. Tot în astfel de scene mai apăreau copiii, de obicei plasați în spatele calului, ținând coada acestuia. Un exemplu în acest sens ar fi un alto-relief al cavalerului trac descoperită lângă Ostrov (Russu 1936-1939, 37), doar că imaginea copilului este mutilată. Chiar dacă este vorba de scene votive care erau executate după niște prototipuri, poziționarea copilului în tablou, credem că vrea să arate implicarea acestuia în activitatea maturilor.

Dar să ne întoarcem la imaginea clasică a unei familii, reprezentată pe monumente funerare, care redau familia așa cum este ea sau cum ar vrea să fie comanditarul. Un monument ce reprezintă familia și copilul în cadrul acesteia este o stelă, care a fost descoperită la Avrig și se află la muzeul Bruckental (Florescu 1930, 90). În nișa acesteia sunt reprezentate busturile a șase persoane dispuse în două registre. Este vorba de un bărbat ce poartă barbă, în dreapta căruia sunt două femei, cea din mijloc ține în mâna dreaptă un obiect greu de identificat. Persoanele sunt reprezentate practic în toată ținuta, iar în fața lor se disting busturile a trei copii, o fată flancată de doi băieți. Un caz similar am mai amintit când am vorbit despre medalioane, îl avem în vedere pe cel ce se păstrează în muzeul din Deva, cu busturile a trei maturi, doi bărbați și o femeie și trei copii în fața lor. Spre deosebire de acesta stela în discuție îi prezintă pe maturi în ținuta întreagă și apar două doamne, despre copii, iarăși este situația în care fata este în mijloc. Același aranjament îl avem pe o stelă descoperită la Vințu de Jos și se păstrează în muzeul din Alba Iulia (Florescu 1930, 96). Este vorba de busturile a trei persoane mature plasate în registrul superior și a trei copii în cel inferior. Starea monumentului nu permite alte comentarii, dar totuși se pare că ar fi doi bărbați, cel din mijloc cu mustață. Interesantă este această combinație trei maturi și trei copii. Să fie vorba despre un bunic sau o bunică, sau este vorba despre frați, care vor să arate propria progenitură? La aceste întrebări nu vom putea da niște răspunsuri certe, de fiecare dată rămânând loc și de alte interpretări.

O altă stelă ce nu se încadrează în tiparul general al reprezentărilor este cea descoperită la Gherla (Florescu 1930, 87) și conține portretul unei familii, compusă din trei membri. Toate persoanele sunt plasate în același rând, copilul în mijloc, tatăl în dreapta și mama în stânga, primul ar avea ceva în mână, greu de identificat, dar credem că poate să fie o jucărie. În acest context ținem să mai amintim o stelă

familială, descoperită la Turda (Pop, Jude 1972, 9), unde se și păstrează, ce reprezintă figurile până la genunchi. Familia este compusă din trei membri – părinții și o fetiță. Bărbatul se află în dreapta, poartă părul scurt, mustață și barbă stufoasă, îmbrăcat într-o tunica și peste umeri are o mantie. Mâinile îi sunt aduse la piept și în cea stângă are un volumen. În partea stângă a stelei se află femeia cu părul lung, ondulat și bine aranjat. Între adulți este redată o fetiță cu părul ondulat, ce poartă veșmânt lung, iar deasupra o mantie până la genunchi. Mâna dreaptă este îndoită, iar în cea stângă ține două obiecte rotunde greu de identificat, legate de o sfoară, posibil ceva jucării. Iată că în acest tablou avem reprezentate ocupațiile tatălui și a copilului. Bărbatul cu un volumen în mână este mai degrabă un funcționar public, decât un profesor, precum am fi tentați să o credem, deoarece în primul caz, acesta avea și o stare materială mai bună, care să-i permită procurarea unui astfel de monument, în timp ce profesorii, știm după practica din imperiu, erau slab remunerați. Și ce ține de ocupația copilului, fiind credem de o vârstă mică, e preocupat de jucării, precum au fost și sunt copiii din toate timpurile. Totuși credem că trebuie menționat faptul că prezența volumenului într-o scenă familială, nu în mod cert reprezintă familii de intelectuali, deoarece putea fi vorba de o modă sau de o dorință a comanditarului, ca să fie reprezentat într-o astfel de manieră, în ideea de a rămâne în memoria posterității ca un cunoscător de carte. Chiar dacă ar fi vorba doar de o modă, oricum, ținem să credem că totuși în aceste cazuri este vorba de niște familii în casele cărora cunoștința de carte era ceva obișnuit.

Despre cunoștința de carte și despre faptul că copii erau instruiți în Dacia romană ne vorbește un perete de aedicula, ce provine din Germisara (Gostar 1956, 81). Acest relief reprezintă o familie romană cu doi copii – un băiat și o fată. Vrând să arate calitatea de discipol, artistul a pus în mâna dreaptă a băiatului două condeie de scris – stili, iar în mâna stângă o traistă, confecționată din piele sau pânză, unde elevul își punea obiectele de scris – crumena. Fetița are în mână un obiect ce nu poate fi determinat cu precizie, dar pare a fi o pasăre sau un recipient din sticlă. Nu credem că este loc de comentarii de genul că doar băieții învățau, deoarece în acea perioadă la școală mergeau împreună fetele cu băieții.

În urma studiului și analizelor făcute asupra monumentelor ce reprezintă familia, din care face parte în mod obligatoriu copilul, putem spune că acesta este reprezentat ca o copie în miniatură a celor adulți. În cele mai dese cazuri ei vin să reproducă coafurile și vestimentația părinților, cel mai mult fiind reprezentați băieții. Când apar doi copii, avem cazuri când este un băiat și o fată, astfel împărțirea este simetrică; aici putem încadra și medalionul care reprezintă doi băieți și două fete. Atunci când apar mai mulți copii, regula este ca să fie doar o fată, aranjată în mijloc. Acest lucru probabil că vrea să scoată în evidență rolul de protector și de conducător al bărbaților, care le este insuflat copiilor încă din primii ani de viață. Rolul mamei de a avea grijă de casă și de copii se subînțelege, dar o reprezentarea de pe o aedicolă funerară ne vorbește foarte clar acest lucru. Este cazul unui asemenea monument descoperit la Micia (Florescu 1930, 80). Pe peretele lateral din dreapta este reprezentat un bărbat care ține în mână un volumen, lângă el o femeie ce ține mâna dreaptă pe umărul unui copil, ce are în mână o floare, probabil

aceasta este o fată, iar mâna stângă pe umărul altui copil ce ține în mână un fruct, probabil un băiat. Iarăși avem cazul unei familii de „intelectuali”, dar gestul mamei de a ține mâinile pe umerii copiilor credem că a vrut să arate grija față de ei și faptul că, în mare parte, ea se ocupă de educația acestora, tatăl fiind preocupat de alte probleme. Aceasta mai poate fi interpretat ca și un semn de apartenență la această familie, la acest neam.

Dincolo de maniera artistică în care au fost lucrate monumentele pe care apare familia, dincolo de felul în care au fost aranjate personajele și celelalte elemente definitorii, importantă este reprezentarea familiei, care include urmașii ei – viitoarea generație a neamului. Dorința de a rămâne în memoria posterității ca membru a unei familii era importantă atât pentru bărbați cât și pentru femei, ideie ce se desprinde din inscripții, care sunt comandate deopotrivă de ambii parteneri. Numărul unor astfel de monumente poate fi relativ mic, dar nicidecum nu vorbește de o ignoranță față de familie și o diminuare a importanței acesteia în societatea antică. Ba din contra, modul de reprezentare și poziția pe care o ocupă copiii, demonstrează tendința spre o familie cu urmași, dar și protecția față de generația viitoare.

Bibliografie

- Alicu, D., Pop, C., Wollmann, V. 1979, *Figured Monuments from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Oxford.
- Cicero, *Scrisori către prieteni*, București, 1969.
- Floca, O. 1937-1940, *Monumenti romani inediti del distretto di Hunedoara*, Dacia VII-VIII, 337-344.
- Florescu, Gr. 1930, *Monumenti funerari della Dacia Superior*, *Ephemeris Dacoromana* 4, 72-148.
- Gostar, N. 1956, *Inscripții și monumente de la Germisara*. In: *Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara*, Deva, 56-99.
- Grimal, P. 2000, *Viața în Roma Antică*, București.
- Gudea, N. 1997, *Castrul roman de pe vârful dealului Pomot-Moigrad. Porolissum I*, Zalău.
- IDR, *Inscripțiile Daciei Romane III/2* (I.I. Russu, I. Piso, V. Wollmann), București, 1980.
- IDR, *Inscripțiile Daciei Romane III/3* (I.I. Russu, O. Floca, V. Wollmann), București, 1984.
- Milea, Z. 1971, *Sculpturi romane de la Alburnus Maior în Muzeul de Istorie din Turda*, *Apulum* IX, 435-441.
- Pop, C., Jude, M. 1972, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de Istorie Turda*, Cluj-Napoca.
- Protase, D., Zrinyi, A. 1975, *Castrul roman de la Brâncovenești în valea Mureșului*, *Marisia* V, 57-69.
- Russu, I.I. 1936-1939, *Monumente sculpturale din Durostorum*. In: *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, III, 23-56.
- Stănescu, A. 2003, *Familia*. In: *Funeraria Dacoromana*, Cluj-Napoca, 124-163.
- Stănescu, A. 2003a, *Monumentul funerar: text și imagine*. In: *Funeraria Dacoromana*, Cluj-Napoca, 107-123.
- Stănescu, A. 2006, *Castitas, Innocentia, Pietas. Epithets and stoic virtues on sepulchral inscriptions of women in Roman Dacia*. In: *Fontes historiae, Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița-Cluj-Napoca, 612-619.
- Țeposu-Marinescu, L. 1982, *Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*, Oxford.
- Wollman, V., Ardeva, R. 2006, *Disiecta membra*. In: *Fontes historiae, Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița-Cluj-Napoca, 667-672.

La représentation de la famille sur les monuments funéraires en Dacie Romaine

Résumé

La famille comme base de la société constitue un sujet appartenant aux représentations de toutes sortes de monuments funéraires de Dacie Romaine. Elle inclut les parents, un ou plusieurs enfants, qui plus souvent sont placés dans le registre inférieur de l'image. Le positionnement des personnages ne s'effectue selon une règle quelconque, lorsque toujours quand il y a plusieurs enfants, les filles sont situées au centre. La nonconcordance entre l'image et l'inscription, alors quand celle-ci existe, démontre que ces monuments font partie de la catégorie de préfabriqués. Le désir de rester dans la mémoire de la postérité comme membre d'une famille déterminait les daco-romains de commander et de procurer des monuments avec l'image de la famille, même si elle ne représentait absolument la réalité.

Dr. Ana Voloșciuc-Bîtcă, Institutul Patrimoniului Cultural, AȘM, bd. Ștefan cel Mare, 1, MD-2001 Chișinău, Republica Moldova, e-mail: anisoarabitca@yahoo.com